

МОЛИТОВНІ БУДИНКИ В КОНТЕКСТІ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР ЩОДО ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ЦЕРКОВ у 1940 – 1960-і РОКИ

Стаття розглядає проблему молитовних будинків у контексті релігійної політики СРСР щодо Євангельських церков протягом 1940 – 1960-х років. Наявність молитовного будинку була головною умовою для реєстрації релігійної громади та її легальної діяльності. Влада зі свого боку намагалась обмежити діяльність релігійних громад межами молитовного будинку. Особлива увага приділяється змінам нормативної бази, якою регулювалися державно-церковні взаємини щодо молитовних будинків. Аналізується комплекс адміністративних дій щодо молитовних будинків Євангельських церков. На основі аналізу джерел доводиться, що молитовні будинки були одним з найважливіших аспектів релігійної політики радянської держави.

Ключові слова: молитовні будинки, релігійні громади, Рада у справах релігійних культів, євангельські церкви, релігійна політика.

Питаннями повоєнної релігійної політики в СРСР займалось багато вчених, які досліджували різні напрямки цієї політики, але проблема ролі молитовних будинків у загальному контексті релігійної політики СРСР, а по відношенню до Євангельських церков зокрема, практично не була висвітленою. Проте важливість володіння молитовним будинком для релігійної громади не викликає сумнівів, особливо коли йдеться про часи радянської влади. Чим був молитовний будинок для вірян?

По-перше, це була запорука отримання державного визнання, реєстрації, що, у свою чергу, давало певні гарантії громаді вірян на більш-менш спокійне існування.

По-друге, це було місце, в якому власне відбувалося релігійне життя вірян: тут відправлялись релігійні потреби практично протягом усього тижня. За звичаєм євангельські церкви проводили недільні служби, розбір слова (зазвичай середа або четвер), молитовне зібрання у п'ятницю, у суботу проходили молодіжні зібрання, у вівторок – співка хору. Також періодично проходили братські зібрання, на яких розв'язувались практично усі питання щодо керування громадою, ремонтних робіт, догматичних питань, церковної дисципліни, допомоги.

По-третє, це було місце спілкування та задоволення потреб, своєрідний мікрокосм, в якому панували інші принципи людських взаємин, корпоративної допомоги, побудови сім'ї, виховання дітей. Віряни, що не підтримували цінностей радянської ідеології, саме тут справляли свята. Вони накривали столи, співали пісень, декламували вірші та просто спілкувались.

Таким чином, молитовні будинки були місцем концентрації організаційної, релігійної та соціальної діяльності релігійних громад. Влада це розуміла, а тому дуже прискіпливо ставилась до відкриття нових молитовних будинків. Влада вибудовувала свою політику таким чином, щоб якнайбільше обмежити можливості релігійних громад у володінні молитовними домами.

Отже, **метою даної статті** є дослідження ролі молитовного будинку в контексті релігійної політики СРСР щодо Євангельських церков протягом 1940 – 1960-х років.

Історіографія проблеми є доволі обмеженою. Фактично це окремі приклади адміністрування з боку влади. Але проблема молитовних будинків у контексті релігійної політики окремо не вивчалась. Науковці, що працюють у царині релігійної політики, у своїх дослідженнях поверхово торкаються проблем з молитовними будинками.

Молитовні будинки в контексті формування «нової релігійної політики». Від початку війни на окупованих територіях німці почали відкривати храми та молитовні

будинки. Це був політично-пропагандистський крок. За словами Н. Стоколоса [1, с. 65], одним із чинників німецької підтримки мінімального релігійного життя була необхідність викорінення радянсько-більшовицької ментальності у населення. Натомість ці кроки були дуже важливими для людей, що проживали на окупованих землях. Німці доволі просто підходили до проблеми молитовних будинків. Іноді громаді було достатньо вказати на придатний будинок, щоб отримати його для проведення богослужінь. За офіційними даними, на окупованих територіях було відкрито 3732 храми лише православної концесії, тобто більше, ніж у всій Радянській Росії. Те саме можна говорити й про Євангельські церкви. В. Войналович, спираючись на статистичні джерела, стверджує, що в період окупації України на її теренах було відкрито 52% храмів від загальної кількості тих, які існували тоді в СРСР [1, с. 65]. Враховуючи цей та інші внутрішньо- та зовнішньо-політичні аспекти, Сталін мусив переглянути свою позицію щодо релігії.

Першим офіційним актом щодо молитовних будинків стала Постанова РНК СРСР від 1 грудня 1944 року «Про порядок відкриття церков і молитовних будинків на території, звільненій від німецької окупації». Органам місцевої влади рекомендувалося не закривати молитовні будинки, що були відкриті протягом окупації. Вірянам дозволялось ремонтувати та облаштовувати молитовні будинки. Ця Постанова фактично легітимізувала релігійні громади, які відновили свою діяльність в часи окупації, та підтвердила права на отримані від окупаційної влади будівлі під релігійні цілі.

В рамках нової політики 28 січня 1945 року РНК СРСР видав Постанову № 232-101с «Про молитовні будівлі релігійних громад», яка забороняла закриття, переобладнання та руйнування молитовних будинків та храмів. Будівництво нових будівель відтепер ставало можливим лише за дозволом РСРК [2]. Ця постанова стає певним вододілом між тим, як було, і тим, як стало. Визнавши права, що їх релігійні громади отримали за роки окупації, влада дала зрозуміти, що це не означає безконтрольність діяльності тих громад.

14 лютого 1945 року РСРК при РНК СРСР розробила і розіслала Інструкцію для уповноважених Ради, що регламентувала роботу її структур на місцях [3], [4] Згідно з нею, головною умовою реєстрації релігійної громади була наявність молитовного будинку. Якщо громада не мала молитовного будинку або якщо він не відповідав умовам, передбаченим правилами технічного, протипожежного і санітарного нагляду, в реєстрації відмовляли. Для нечисленних груп була узятя установка на укрупнення цих груп шляхом їх можливого злиття. За відсутності молитовних будинків збори могли проводитися лише в приміщеннях, що орендувалися для цього. Надані релігійним громадам для проведення зборів будинки, як правило, розташовувались в місцях, далеких від центру населених пунктів. Наприклад, 1945 року в м. Благовещенську під молитовний будинок було виділено будівлю, розташовану навпроти селянського базару, притому у дворі. Однак, за словами О.П. Федірко, новим Домом Молитви дорожили, його доглядали, леліяли. Майже 50 років у ньому проводилися богослужіння [4, с. 76-77].

У цей час Захід постійно цікавився процесом лібералізації релігійного простору в СРСР. Практично у кожному випадку спілкування щодо «нової релігійної політики» порушувались питання молитовних будинків. Під час бесіди Голови РСРК І.В. Полянського з кореспондентом газети «Торонто Стар» Раймондом Девісом на питання, чи «є труднощі з молитовними будинками?», він відповів: «Тільки на колишніх окупованих територіях, але місцева влада йде назустріч» [5, с. 1-2]. Насправді ж молитовні будинки у своєму розпорядженні мали тільки громади на колишніх окупованих землях. На інших територіях молитовних будинків церкви практично не мали. Фактично до 1944 року віруючі, що проживали поза зонами окупації, перебували в глухому підпіллі: збирались по домівках, обряд хліболамання відбувався таємно в лісах, хрещення здійснювалося таємно у безлюдних місцях, у річках або інших водоймищах.

Таким чином, зміни в релігійній політиці СРСР дали можливість релігійним громадам легітимізувати молитовні будинки, отримані під час окупації, а також купувати,

будувати та орендувати будинки для своїх потреб. Слід зазначити, що право орендувати приміщення для проведення зборів дало можливість відновити свою діяльність багатьом з релігійним громадам, особливо на територіях, що не були під окупацією.

28 січня 1946 року РНК СРСР затвердив Постанову №232-101с «Про молитовні приміщення релігійних об'єднань», відповідно до якої керівним органам релігійних культів було надано обмежені права юридичної особи і дозволено придбання транспортних засобів, виробництво начиння, оренду, будівництво і купівлю у власність будівель (крім молитовних будинків) для потреб органів релігійних культів [6, с. 80]. Це був пік лібералізації релігійної політики в СРСР у післявоєнний період. Завдяки цим діям релігійне життя в СРСР відновилося. За даними РСРК [2, с. 56], на 1 квітня 1946 року в СРСР було виявлено і поставлено на облік 2414 діючих громад ЄХБ. Більшість з них перебувала на теренах УРСР – 1739, БРСР – 232, МолРСР – 79, у трьох прибалтійських республіках – 202 громади. Слід також враховувати, що серед цих громад було чимало громад ХВС (п'ятидесятників), які, згідно із Серпневою угодою 1945 року, увійшли до складу ВРЄХБ та розглядались в державній статистиці як ЄХБ.

Однак вже на травневому, 1946 року, Пленумі ЦК КП(б)У було ухвалене рішення про розірвання угод між релігійними громадами та місцевими органами влади на користування нерухомістю, з метою повернення усіх переобладнаних приміщень, які до війни використовувались культурно-освітніми закладами. Релігійним громадам надавалась можливість знайти для себе інші приміщення, але у реаліях того дня зробити це було дуже важко. Іноді віряни оформляли купівлю будинку на когось зі своїх членів, а потім оформляли його оренду для молитовних зборів.

У 1948 році у державно-церковних взаєминах намітилося охолодження. Одним з чинників цього був той факт, що можливість використання РПЦ за межами СРСР вичерпала себе і не давала очікуваних результатів. Але був і інший, не менш важливий, фактор: посилення активності вірян та значне поширення релігійності серед громадян СРСР. За даними, які В.С. Абакумов надав І.В. Сталіну, церкви значно підсилили позиції у Радянському суспільстві, тоді як антирелігійна пропаганда не давала істотних результатів. Підтвердженням цьому стала заява Голови ВРЄХБ Я.І. Жидкова про те, що 1948 року хрестилося понад 200 тисяч людей. На початок 1949 року кількість молитовних будинків ЄХБ зросла з 2414 громад у 1945 році лише до 2505 [7].

Того ж 1948 року у своєму спільному листі керівники Рад Полянський і Карпов заговорили про можливість закриття молитовних будинків: «Безсумнівно те, що закриття молитовних будівель ЄХБ можна проводити, але тільки за сприятливої ситуації у кожному окремому випадку і, само собою зрозуміло, виключаючи які б не було елементи адміністрування та грубого насильства» [8, с. 66].

7 червня 1948 року РСРК отримала від уряду Директивні вказівки №7/160с під грифом «цілком таємно» [8, с. 117], в яких зобов'язувалась між іншим:

– обмежити діяльність релігійних організацій межами молитовних будинків і тільки відправленням культу, допускаючи... виконання окремих обрядів на дому, похоронних процесій та інших релігійних обрядів відповідно до п. 5 Декрету про відділення церкви від держави;

– не перешкоджати релігійним центрам і окремим служителям культу в проведенні ними в молитовних будинках і в церковній пресі релігійно-патріотичної діяльності;

– з питань відкриття нових молитовних будинків... сектантського... культів входити до Уряду лише в особливо виняткових випадках.

Таким чином, наприкінці 1940-х років влада припинила реєстрацію громад і відкриття нових молитовних будинків, існуючі громади у своїй діяльності обмежувались відтепер своїми молитовними будинками.

Першими відчули зміни релігійні громади, що орендували свої приміщення у державних структур. Типовим прикладом є ситуація з Омською громадою ЄХБ [9, с. 58-59],

що орендувала приміщення в будівлі, яка належала психлікарні. Наприкінці 1949 року договір оренди було розірвано, будівлю повернуто лікарні, а громаду зняли з реєстрації. Неодноразові клопотання щодо відновлення реєстрації відхилялися за відсутністю будівлі. Однак справжня причина полягала в тому, що обласне керівництво вважало: «реєстрації громад ЄХБ, так само як і інших сект, допускати не слід, оскільки це призвело б до посилення активності не тільки цієї групи, але й інших релігійних груп в області» [9, с. 59].

Однак у деяких схожих ситуаціях місцеві уповноважені ставали на бік громад. Так у м. Сталінську Байдаєвська громада ЄХБ, долаючи бюрократичні перепони, формально вчасно не змогла продовжити договір оренди. Виконавчий комітет Старокузнецької райради м. Сталінська виніс рішення від 17.04.50 за № 106: «У зв'язку із закінченням терміну договору на оренду приміщення та відповідного його оформлення, діяльність громади припинити». Уповноважений встав на бік громади і сприяв скасуванню незаконного рішення райради [9, с. 60]. Іншим прикладом були віряни Хабаровська (291 людина), які від 1947 року орендували приміщення, а в 1949 році почали будівництво дерев'яного молитовного будинку. 6 вересня 1951 року Хабаровський міськвиконком ухвалює рішення «Про припинення самовільного будівництва громадою євангельських християн-баптистів молебного будинку в м. Хабаровську». Вірян ЄХБ звинуватили в тому, що вони почали будівництво, не маючи рішення виконкому про відведення земельної ділянки, дозволу на будівництво, а також договору з міськкомгоспом на користування земельною ділянкою. Пропонувалося «негайно припинити будівництво» і передати недобудовану будівлю в фонд міськвиконкому» [10, с. 101]. Завдяки втручання вищих організацій дозвіл на продовження будівництва молитовного будинку було отримано.

Після смерті Сталіна релігійна політика практично повернулася до річища перших повоєнних років. Але антирелігійна кампанія кінця 50-х років ідеологічно підготувала жорсткі події першої половини 60-х років. Таким чином, можна сказати, що тимчасове охолодження релігійної політики торкнулося здебільшого релігійних громад, що орендували приміщення у держави або намагалися покращити свої умови. Однак часто проблеми все ж розв'язувалися завдяки уповноваженим РСРК на місцях.

Криза післявоєнної релігійної політики в СРСР. На початку 60-х років влада в СРСР дійшла висновку, що у боротьбі з релігією недостатньо тільки ідеологічної конфронтації. З цього приводу у вищих ешелонах влади було ухвалено посилити боротьбу з релігією через впровадження жорстких адміністративних дій. В цей час почалось активне закриття та переобладнання молитовних будинків. Це відбувалось попри те, що законодавчо такі дії були закріплені тільки 19 грудня 1962 року Указом Президії Верховної Ради РРФСР за № 212/9 «Про внесення змін до постанови ВЦВК і РНК РРФСР від 8 квітня 1929 року «Про релігійні об'єднання»», де в п. 41 говорилося що, «молитовні будинки, що підлягають ліквідації та не знаходяться під державною охороною як пам'ятки культури, можуть бути переобладнані для інших цілей або знесені за рішенням Ради Автономної республіки, виконкому крайової, обласної, міської (м. Москва і Ленінград) ради депутатів трудящих, яке погоджено з РСРК і РСРПЦ при РМ СРСР» [11, с. 16]. Для закриття молитовних будинків активно використовувались санітарно-епідеміологічні станції, пожежники і архітектура. Втрата місця проведення молитовних зборів могла спричинити ліквідацію релігійної громади, а з іншого боку, зняття з реєстрації завжди означало конфіскацію молитовного будинку на користь держави та переобладнання під інші цілі. Наприклад, будівлі передавалися школам і під школи [12, с. 73-77], переобладнувалися під клуби, кінотеатри [12, с. 48] (Рішення РСРК при РМ СРСР № 22с 20.07.60) та інші соціально-культурні потреби [12, с. 30] (Рішення РСРК при РМ СРСР № 37 15.11.60), культурно-просвітницькі [12, с. 64] (Рішення РСРК при РМ СРСР № 14с 03.06.60), під медпункти [12, с. 72] (Рішення РСРК при РМ СРСР № 31 18.10.60), під дитячі спортивні школи [12, с. 98] (Рішення Хмельницького облвиконкому від 28.10.60

№ 654, Рішення РСРК при РМ СРСР № 43 30.12.60) і навіть для використання колгоспом під млин [12, с. 16] (із протоколу № 2с засідання Ради, 19.01.60). Іноді будівлі вимагали переобладнання, на що могли йти великі кошти. 20 квітня 1964 року уповноважений по Закарпатській області М. Саламатін повідомив К.З. Литвинова (уповноважений РСРК по УРСР), що бюро обкому партії на підставі доповідної записки ідеологічного відділу прийняло рішення про використання або розбір закритих культових будівель. Організації зацікавлені у використанні цих приміщень мали намітити заходи щодо виконання цього рішення. При цьому повідомлялося, що для перебудови колишньої синагоги в м. Берегово знадобиться понад 100000 крб. Це стосувалось також переобладнання і знесення десятків інших культових будівель. За словами Саламатіна, питання це складне, але приймаються заходи з його вирішення [13, с. 1].

Проте більшість церков продовжували орендувати приміщення для своїх зборів у приватних домовласників. При цьому рішенням облвиконкому влада могла розірвати договір оренди, як це було в Луганській області на ст. Должанська Свердловського району. Рішення Луганського облвиконкому від 12.11.60 № 634 (Рішення РСРК при РМ СРСР № 39 7.12.60) «Про розірвання договору оренди» [12, с. 53].

Виконуючи доручення зав. відділу пропаганди і агітації ЦК КП України т. Тронева, Уповноважений РСРК при РМ УРСР К.Ф. Полоннік з'їздив до м. Вознесенська Миколаївської обл. [14, с. 8] для вирішення питання, пов'язаного з Молитовним будинком общини ЄХБ. Громада велика і налічувала близько 200 чоловік. ЄХБ, згідно з договором з міськомунгоспом, орендувала для своїх молитовних цілей будиночок. Це була звичайна хата під очеретяним дахом із земляною долівкою. Після клопотання перед місцевими органами влади керівництва общини, пресвітера Коваленко про дозвіл на проведення капітального ремонту орендованого будинку дозвіл було видано. Вартість ремонтних робіт було визначено сумою у 19655 руб. 45 коп. Технічну документацію ствердив завідувачий Вознесенським комунгоспом Любимов. На підставі цієї документації община ЄХБ почала ремонт свого молитовного будинку, переробивши хату на добротний будинок з черепичним дахом, новими вікнами, новими дверима, постеленою підлогою. Висновки поїздки такі: перед облвиконкомом було поставлено завдання знайти законну причину для того, що б розірвати договір оренди цієї будівлі для молитовних цілей [14, с. 8].

Отже, адміністративна фаза антирелігійної компанії почалась з активного закриття молитовних будинків.

Інвентаризація молитовних будинків. У 1961 році, на початку адміністративної фази антирелігійної кампанії, було прийнято рішення провести інвентаризацію релігійних організацій на території СРСР. 16 березня 1961 року Рада Міністрів СРСР видала Постанову № 263, яка дозволяла, а фактично зобов'язувала РСРК і РСРПЦ при РМ СРСР провести 1961 року спільно з виконкомом місцевих рад депутатів трудящих облік релігійних об'єднань, молитовних будівель і майна, що знаходяться в користуванні церковних органів, за формою погодженою з ЦСУ СРСР [15, с. 45].

При цьому Постановою Ради Міністрів СРСР від 16 березня 1961 року № 263 був затверджений Перелік рішень Уряду СРСР, що втратили силу: Постанова РНК СРСР від 28.11.43 № 1325 «Про порядок відкриття церков», Постанова РНК СРСР від 19.11.44 № 1603 «Про порядок відкриття молитовних будівель релігійних культів», Постанова Радміну СРСР від 17.02.55 № 259 «Про зміну порядку відкриття молитовних будинків» [15, с. 46]. Таким чином, систематизація даних щодо церковних будинків та майна була підготовкою до системного наступу на релігійні організації в СРСР.

До вересня 1962 року був підготовлений документ під назвою «Підсумки одноразового обліку фактично діючих на території СРСР релігійних об'єднань». РСРК представив статистику щодо діючих у СРСР об'єднань, у тому числі протестантських і євангельських церков. У ньому наводились дані по кількості зареєстрованих та діючих без реєстрації громад, загальна кількість служителів культу (разом з проповідниками) зареєстрованих та діючих без реєстрації громад, а так само про загальну кількість прихожан.

На території СРСР було враховано 10910 фактично діючих релігійних об'єднань, з них 4424 – зареєстрованих та 6486 об'єднань, що діяли без реєстрації в органах влади. Серед незареєстрованих 3208 релігійних об'єднань мали у своєму складі понад 20 чоловік, 3102 – мали менше 20 чоловік у своєму складі. Враховано 14002 служителів культу (разом з проповідниками), серед яких 7970 чоловік зареєстрованих і 6032 тих, що діяли без реєстрації [16, с. 1]. З них: Євангельських християн-баптистів 2917 релігійних об'єднань, з яких 1728 – зареєстровані, а 1189 – незареєстровані [16, с. 22]. Найбільшими Євангельськими громадами були церкви ЄХБ у Москві – понад 4000 членів, у Києві та Ленінграді – понад 1500, в Алма-Аті – більше 1000 членів [16, с. 23] Кількість членів вказує на те, що ці громади мали досить великі молитовні будинки. Ці громади використовувалися Радянською владою як показові для іноземців, які з тої чи іншої причини відвідували СРСР.

Адвентисти сьомого дня: враховано 399 релігійних об'єднань, з яких 155 – зареєстрованих, а 244 – незареєстрованих [16, с. 34].

Християни віри євангельської – 994 релігійних об'єднання [16, с. 39], меноніти (з 1963 року увійшли у ВРСХБ і стали легальними) – 128 релігійних об'єднань, адвентисти-реформісти – 49 об'єднань, чисті баптисти – 32 об'єднання [16, с. 40], суботники – 36 релігійних об'єднань [16, с. 41] не підлягали реєстрації державними органами. Але в контексті даної проблеми вони нас не цікавлять, тому що не мали молитовних будинків та збирались підпільно. В Одноразовому обліку зазначалося також про те, що до вересня 1962 року було закрито 26 молитовних будинків АСД і 456 молитовних будинків ЄХБ [16, с. 46].

Від 1963 року Уповноважені Ради були зобов'язані щорічно готувати і надавати вгору по інстанції статистичні звіти про зареєстровані релігійні суспільства, молитовні приміщення і служителів культів, а РСРК обробляла і відправляла в Раду Міністрів СРСР зведений «Статистичний звіт про зареєстровані релігійні громади, молитовні приміщення, служителів культів по областях, краях і республіках». За роки антирелігійної компанії було підготовлено 3 статистичні звіти – 1963 р. [17], 1964 р. [18], 1965 р. Проте останній звіт можна не рахувати, оскільки на той час змінилася сама ситуація і звіт був виконаний з великими пропусками та являє собою типову відписку.

До першого розділу звіту включалася інформація про загальну наявність молитовних приміщень, потім кількість націоналізованих, муніципалізованих, приватновласницьких будинків. Зазначалась кількість зареєстрованих та закритих релігійних громад у поточному кварталі молитовних приміщень, наявність недіючих церковних будівель.

Нове законодавство про культу. Наприкінці 1950-х років влада розглядала можливість ухвалення нового Закону про релігійні культу, але цього не сталося. Проте Проект закону про релігійні культу став основою «Інструкції щодо застосування законодавства про культу» [19], яку було затверджено у квітні 1961 року. «Інструкція» корегувала державно-церковні стосунки, вводила нові вимоги, зокрема пов'язані з молитовними будинками релігійних громад.

Інструкція пов'язувала порядок реєстрації релігійної громади та відкриття молитовного будинку. Наявність молитовного будинку була умовою для реєстрації релігійної громади. Клопотання про реєстрацію релігійної громади могло бути відхилене через відсутність молитовного будинку, а будинок громада не могла купити або побудувати, якщо не мала реєстрації. Це давало широкі можливості для влади у її стосунках з релігійними громадами для якнайбільшого звуження їх діяльності.

Інструкція дозволяла закриття молитовного будинку, якщо: релігійну громаду, що його використовує, знято з реєстрації, якщо будівля культу підлягає знесенню внаслідок реконструкції населеного пункту або через занедбаний стан будинку відповідно до акту технічної комісії та висновку уповноваженого РСРК або РСРПЦ при РМ СРСР [19, с. 7]. При знесенні будівлі або внаслідок реконструкції населеного пункту влада не гарантувала ні компенсацій, ані виділення нової ділянки землі.

Таблиця 1 – Статистичні звіти по ССРСР на 1 січня 1963 та 1 січня 1964 років

		Всього молитовних будинків		Наявність молитовних приміщень						Кількість зареєстрованих громад		Кількість зняти з реєстрації	
				Націоналізовані		Муніципалізовані		Приватні					
		1.01.63	1.01.64	1.01.63	1.01.64	1.01.63	1.01.64	1.01.63	1.01.64	1.01.63	1.01.64	1.01.63	1.01.64
1.	Лютерани	447	440	442	435	1	1	4	4	458	452	-	7
2.	Реформати	85	85	85	85	-	-	-	-	86	86	-	-
3.	ЄХБ	1641	1610	273	268	133	135	1235	1207	699	663	-	31
4.	АСД	136	130	36	35	8	7	92	88	143	140	-	6
5	Методисти	9	8	8	8	-	-	1	-	11	11	-	1

Саме така ситуація склалася з найбільшою сибірською громадою ЄХБ у м. Новосибірську. Молитовний будинок громади був знесений через будівництво дитячого садка, згідно з генеральним планом м. Новосибірська. Після 7 місяців затягування питання міськвиконком надав ділянку на відстані півтора кілометри за містом. Коли громада фактично закінчила зруб, Першотравневий райвиконком виступив проти розташування на його території релігійного об'єднання, а міськвиконком скасував своє рішення. Громада, що налічувала 1400 членів, розділилася на 40 груп і, обравши керівників і проповідників, почала проводити збори в приватних будинках [9, с. 59].

По війні церквам надавалося обмежене право юридичної особи для того, щоб вони могли володіти власністю і вирішувати інші питання, пов'язані з власним функціонуванням. У загальних положеннях нової Інструкції вказувалось право користуватися, а не володіти молитовним будинком (тільки одним) та іншим культовим майном [19, с. 3]. Ця думка розвивалася в Розділі V «Про Порядок користування майном культу». Ст. 29 не передбачала володіння нерухомістю, а говорила про те, що релігійна громада отримує від виконкому районної (міської) Ради депутатів трудящих, за договором, у безкоштовне користування спеціальні молитовні будинки та предмети, призначені для культових цілей. Вірянам надавалось право використати для молитовних зборів інші приміщення, які надаються ним приватними особами або місцевими органами державної влади на правах оренди [19, с. 9].

Що це означало насправі? Якщо громада купувала молитовний будинок у приватної особи або будувала власний, після остаточного оформлення купівлі-продажу або введення будинку в експлуатацію вона зобов'язувалась передати будинок на баланс виконкому районної (міської) Ради депутатів трудящих. Виконком, у свою чергу, після підписання відповідного угоди передавав приміщення в безкоштовне користування релігійній громаді. Це означало, що влада будь-коли могла розірвати договір в односторонньому порядку та використовувати приміщення у своїх цілях.

Відповідно до договору особи, які прийняли будівлю культу та інше майно у користування, зобов'язувалися: зберігати та берегти надану у користування будівлю, нести витрати, пов'язані з володінням і користуванням цим майном, відшкодовувати шкоду, заподіяну державі псуванням або нестачею майна, користуватися будівлею культу та

іншим майном виключно для задоволення релігійних потреб, безперешкодно допускати повсякчас, за винятком часу здійснення релігійних обрядів, уповноважених виконкомів районних (міських) Рад депутатів трудящих для періодичної перевірки та огляду майна.

Молитовні будинки, що мали історичне та художнє значення, знаходились на особливому обліку, передавалися в тому ж порядку, на тих же підставах, що й інші будинки, але з обов'язковим додержанням правил про облік та охорону пам'яток мистецтва та старовини. Договір підписувала двадцятка, на яку покладалася повна відповідальність за будинок, кожний підписант міг зняти свій підпис, подавши відповідну заяву, але це не звільняло його від відповідальності за цілісність і збереження майна в період часу до подання ним вказаної заяви.

Отже, виходячи з розуміння важливості молитовного будинку, було закріплено право держави розпоряджатись церковною нерухомістю. Фактично церкви були позбавлені можливості мати у власності придбані або побудовані за гроші громад молитовні будинки. Відтепер релігійні громади мали право користуватися або орендувати, а не володіти будинками.

Рішення про закриття молитовних будинків могли ухвалювати лише виконкоми обласних (крайових) Рад депутатів трудящих, Ради Міністрів автономних республік, а в союзних республіках без обласного поділу – Ради Міністрів союзних республік, з узгодженням РСРПЦ і РСРК при РМ СРСР (вони також приймали рішення про використання та переобладнання недіючих молитовних будинків для інших цілей, а також про злам та їх розбирання), але договір на користування будинком культу міг бути розірваний виконкомом районної (міської) Ради депутатів трудящих. Це могло статись у разі, коли віряни, що користуються молитовним будинком, самі відмовляються від нього; якщо релігійною громадою не дотримуються умови договору; якщо в установленому порядку вирішено закрити молитовний будинок, на користування яким укладено договір.

При знятті з реєстрації релігійної громади молитовний будинок автоматично закритався. У разі відновлення реєстрації закритий будинок не повертався. Будь-які спроби забезпечити володіння молитовним будинком, в обхід встановлених правил, натикалися на жорстку протидію влади. Так, у м. Бахчисараї на ділянці члена церкви П.І. Лавієнка віряни побудували молитовний будинок, оформивши його як приватне домоволодіння. Потім вони фіктивно орендували його для зібрань церкви. Проте у січні 1964 року, за рішенням Бахчисарайського міського суду, будинок був вилучений у громадянина П.І. Лавієнка як побудований на нетрудові доходи. У зв'язку з цим було анульовано договір з громадою ЄХБ на оренду частини вилученого домоволодіння для молитовних цілей [20, с. 52]. Таким чином, влада забезпечила себе широким інструментарієм для досягнення бажаного результату при вирішенні поставлених завдань.

Отже, держава мала у своєму арсеналі достатньо важелів, за рахунок яких мала можливість вирішувати питання із закриття молитовних будинків. Релігійні громади, у свою чергу, втрачали будь-яку можливість впливати на процес та із суб'єкта остаточно перетворювалися на об'єкт державної політики.

Страховання Молитовних будинків. 19 грудня 1962 року Указом Президії Верховної Ради РРФСР за № 212/9 «Про внесення змін до постанови ВЦК і РНК РРФСР від 8 квітня 1929 року «Про релігійні об'єднання» були внесені деякі зміни в питаннях діяльності релігійних організацій. Відповідно до 33-го пункту [11, с. 5] указу будівлі релігійного культу підлягали тепер обов'язковому страхуванню за рахунок осіб (двадцятка) на користь виконкому, районної, міської Ради депутатів трудящих, що підписалися, на території якого знаходився молитовний будинок. Проте страхові суми за згорілі молитовні будинки використовувалися за рішенням Радміну Автономної республіки, виконкому крайової, обласної, міської (м. Москва і Ленінград) Ради депутатів трудящих за погодженням відповідно з РСРК і РСРПЦ при РМ СРСР, на відновлення згорілих моли-

товних будинків або на культурні потреби району, в якому знаходився згорілий молитовний будинок. Це по суті означало те, що на випадок пожежі влада залишала за собою право не використовувати страхові виплати на відновлення молитовного будинку, а використовувати їх на власний розсуд. У цьому випадку громада, втративши будівлю, опинялася під загрозою зняття з реєстрації, а відновлення будинку лягало на плечі громади.

31 липня 1963 року Рада Міністрів РРФСР своїм розпорядженням № 3242-р зобов'язала Міністерство фінансів РРФСР до 1 листопада 1963 року зробити переоцінку молитовних будівель для обов'язкового страхування з початку 1964 року. Це робилося з метою збільшення страхових платежів. Таким чином, зобов'язавши передавати усі молитовні будинки та майно на баланс держави, влада при цьому не брала не себе жодних обов'язків відносно релігійних громад та молитовних будинків.

Основи цивільного законодавства. Одним з найбільш непродуманих кроків, який зробила держава щодо молитовних будинків, були деякі положення Основ Цивільного законодавства, а також прийняття Указу Президії ВР УРСР про право громадян мати в особистій власності тільки один житловий будинок (подібні укази, з'явилися синхронно в усіх Союзних республіках).

Ці рішення приймалися з кількох причин: по-перше, ліквідація у населення легальних (часом прихованих) нетрудових джерел прибутків, яким була здача в оренду інших будинків; по-друге, це була спроба побічно розв'язати житлову проблему; а по-третє, отримати ще більший контроль над діяльністю релігійних громад, які орендували свої приміщення у приватних власників. На підставі цих рішень виконкоми міст Жданово, Макіївка прийняли ухвалу про конфіскацію у деяких громадян інших житлових будинків, які вони здавали в оренду релігійним громадам для молитовних зборів.

У своєму листі на ім'я уповноваженого РСРК по УРСР К.Ф. Полоніка від 21 липня 1962 року уповноважений РСРК по Донецької області К.Р. Гузь повідомив: «значна кількість громадян, що здають в оренду свої житлові будинки або їх частини, побоюючись того, що у них можуть відібрати їх, відмовляє та розриває з релігійними громадами договори на оренду останніх. Нині вже відмовлено в оренді 5 сектантським громадам ЄХБ (Донецьк, Макіївка, Жданово). Крім того, є домовласники, які попереджають громади, щоб ті підшукували собі інші приміщення. У зв'язку з цим слід зауважити, що зараз підшукати віруючим відповідне приміщення для молитовного будинку дуже важко, а часом неможливо. Здається, що надалі кількість домовласників, що відмовляють громадам в оренді, збільшуватиметься. Враховуючи, що в нашій області з 71 зареєстрованої громади 62 – орендують приміщення у приватних домовласників, і якщо більшість з них відмовлять в оренді найближчим часом, то це викличе небажану реакцію серед вірян і духовенства і може послужити до всякого роду пересудів» [21, с. 77]. Після цього влада мусила внести зміни, які надавали можливість церквам орендувати приміщення у приватних осіб, а тим, у свою чергу, володіти більш ніж одним будинком при тому, що для усіх інших ця заборона продовжувала діяти. Таким чином, бажання якнайшвидше отримати якомога більше контролю неодноразово виходило боком для держави у її протистоянні з релігійними організаціями.

Висновки

Розглянувши та проаналізувавши велику кількість джерел, ми дійшли висновку, що молитовний будинок був однією з головних складових релігійної політики радянської держави відносно релігійних громад Євангельських церков.

Впроваджуючи «нову релігійну політику», І.В. Сталін мусив рахуватись з тим, що на окупованих територіях значною мірою релігійна діяльність була відновлена. Завдяки цьому релігійні громади отримали можливість легітимізувати молитовні будинки, отримані під час окупації. Влада також дозволила релігійним громадам купувати, будувати

та орендувати будинки для своїх потреб. Найбільш позитивним кроком було надання права орендувати приміщення для проведення молитовних зборів, що дало можливість відновити свою діяльність багатьом з релігійних громад, особливо на територіях, які не були під окупацією.

Разом з цим влада взяла під повний контроль можливість відкриття нових молитовних будинків. Наприкінці 1940-х років влада на тлі охолодження в державно-церковних відносинах припинила реєстрацію громад та відкриття нових молитовних будинків, існуючі громади у своїй діяльності обмежувались відтепер своїми молитовними будинками. Водночас влада наказала повернути усі будинки, що були орендовані у державних структур. Проте навіть у цей час проблеми, що виникали у релігійних громад, часто розв'язувались на користь вірян завдяки уповноваженим РСРК на місцях. Після смерті Сталіна релігійна політика СРСР повернулася у річище перших повоєнних років.

На початку 60-х років, коли влада остаточно прийняла рішення про запровадження жорстких адміністративних дій відносно релігійних організацій, почалось активне закриття молитовних будинків і їхнє переобладнання для суспільних потреб. Було проведено інвентаризацію всіх молитовних будинків, запроваджено щорічні статистичні звіти щодо нерухомого майна. Це була підготовка до системного наступу на релігійні організації СРСР.

Активний наступ на релігію збігся зі змінами у законодавстві. Влада закріпила за собою право розпоряджатись церковною нерухомістю. Фактично церкви були позбавлені можливості мати у власності придбані або побудовані за гроші громад молитовні будинки. Відтепер релігійні громади мали право на користування або оренду, а не володіння будинками. Якщо раніше релігійні громади знаходили для себе можливості захистити молитовний будинок, оформивши його на когось зі своїх членів, то тепер держава цього не допускала. Будинок міг бути конфіскований як такий, що побудований на нетрудові доходи.

Таким чином, маючи великий арсенал засобів для вирішення поставлених завдань, влада намагалась остаточно перетворити релігійні громади з суб'єкта на об'єкт державної політики. Релігійні громади були зобов'язані передавати усі молитовні будинки та майно на баланс держави, однак влада при цьому не брала на себе жодних зобов'язань відносно релігійних громад та молитовних будинків. Навіть впровадивши обов'язкове страхування молитовних будинків, влада не гарантувала те, що страхові внески будуть використані за призначенням.

Отже, підбиваючи підсумки викладеному, можна констатувати: розуміючи важливість володіння молитовним будинком з боку релігійної громади, влада будувала такий алгоритм взаємодій з ними, щоб максимально обмежити діяльність останніх, посилити контроль над будинками, де проводились молитовні збори, та забезпечити себе усіма необхідними засобами для того, щоб мати правові підстави для конфіскації, переобладнання та подальшого використання молитовних будинків на власний розсуд.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войналович В.А. Партийно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років: політологічний дискурс / Віктор Анатолійович Войналович. – К. : Світогляд, 2005. – 741 с.
2. ДАРФ. – Ф. 6991, оп. 3, спр. 34. – Докладные записки СДРК в СМ СССР. 7.01 – 25.12.46. – 260 арк.
3. ЦДАВО. – Ф. 4648, оп. 4, спр. 2, арк. 4.
4. Федирко О.П. Евангельские христиане-баптисты в Амурской области / О.П. Федирко // Свобода совести в России: исторический и современный аспекты : сборник статей. – Москва : Российское объединение исследователей религии, 2007. – Выпуск 5. – С. 75-83
5. ДАРФ. – Ф. 6991, оп. 3, спр. 32, арк. 1-2.
6. ДАРФ. – Ф. 6991, оп. 3, спр. 56. – Переписка с МИД, Министерством Юстиции, ТАСС по внешним связям организаций религиозных культов и о положении различных вероисповеданий и сект за границей. Т. 1. 08.01.48 – 14.08.48. – 303 арк.
7. ДАРФ. – Ф. 6991, оп. 3, спр. 61. – Докладные записки Совета по вопросам, поставленным перед Союзным правительством, и решения Правительства по ним. 1949 г. 11.01.49 – 27.05.49. – 216 арк.

8. ДАРФ. – Ф. 6991, оп. 3, спр. 54. – Докладные записки Совета по вопросам, поставленным перед Союзным правительством, и решения Правительства по ним. 1948 г. 02.01.48 – 31.12.48. – 365 арк.
9. Горбатов, А.В. Зарегистрированные объединения ЕХБ и государство в Сибири (1944 – 1970 гг.) / А.В. Горбатов // Свобода совести в России: исторический и современный аспекты : сборник статей. – М. : Российское объединение исследователей религии, 2007. – Выпуск 5. – С. 56-66.
10. Дударёнок С.М. Баптизм на Российском Дальнем Востоке (1917 – 1955 гг.) / С.М. Дударёнок // Свобода совести в России: исторический и современный аспекты : сборник статей. – Москва : Российское объединение исследователей религии, 2007. – Выпуск 5. – С. 84–111.
11. ДАРФ – Ф. 6991, оп. 4, спр. 119. – Постановления Совмина СССР касающиеся деятельности СДРК. 07.09.61 – 08.12.65. – 16 арк.
12. ЦДАВО. – Ф. 4648, оп. 2, спр. 219. УСДРК при СМ СССР по УССР выписки из протоколов заседаний СДРК при СМ СССР за 1960 г. – Арк. 73-77.
13. ЦДАВО – Ф. 4648, оп. 4, спр. 359. – Информации областных Уполномоченных Совета о ходе выполнения постановления КП Украины от 22 января 1964 года «Об улучшении атеистической работы среди трудящихся, которые находятся под влиянием религиозного сектантства». – 111 арк.
14. ЦДАВО. – Ф. 4648, оп. 2, спр. 294. – Информации докладные записки УС по УССР, предоставленные в высшие правительственные и партийные органы республики о религиозной обстановке за 1960 год. 18.02.60 – 11.10.60. – Арк. 9
15. ДАРФ. – Ф. 6991, оп. 4, спр. 1. – Постановления Совмина СССР, касающиеся деятельности Совета по делам религиозных культов при СМ СССР. 19 мая 1944 г. – 16 марта 1961 г. – 46 арк.
16. ДАРФ. – Ф. 6991, оп. 4, спр. 428. – Итоги единовременного учета фактически действующих на территории СССР религиозных объединений. – 47 арк.
17. Статистический отчет по СССР на 1 января 1963 г. // ДАРФ. – Ф.6991, оп. 4, спр. 429. – Статистические отчеты о зарегистрированных религиозных обществах, молитвенных помещений и служителях культов на 1 января 1963 по форме 1 (сводный по СССР, союзным республикам, краям и областям). 1962 г. – 127 арк.
18. Статистический отчет по СССР на 1 января 1964 г. // ДАРФ. – Ф.6991, оп. 4, спр. 430. – Статистические отчеты о зарегистрированных религиозных обществах, молитвенных помещений и служителях культов на 1 января 1964 по форме 1 (сводный по СССР, союзным республикам, краям и областям). 1963 г. – 127 арк.
19. Инструкция по применению законодательства о культах // ДАДО. – Ф. 4021, оп. 1, спр. 148.
20. ЦДАВО. – Ф. 4648, оп. 4, спр. 358. – Информации областных УС о ходе выполнения постановления КП Украины от 14 мая 1964 года «О фактах грубого администрировании некоторых местных органов власти по отношению к верующим». – 159 арк.
21. ДАДО. – Ф. 4021, оп. 1, спр. 191, арк. 77.

С.В. Петров

Молитвенные дома в контексте религиозной политики СССР по отношению к евангельским церквям в 1940 – 1960-е годы

В статье рассматривается проблема места молитвенного дома в контексте религиозной политики СССР по отношению к Евангельским церквям в 1940 – 1960-е годы. Молитвенный дом являлся главным условием религиозной общине для получения ею государственной регистрации. На протяжении обозначенного периода власть постоянно сужала права и возможности религиозных организаций владеть, покупать, строить молитвенные дома, арендовать помещения под молитвенные собрания.

Ключевые слова: молитвенные дома, религиозные общины, Совет по делам религиозных культов, евангельские церкви, религиозная политика.

S.V. Petrov

Houses of Worship in the Context of Religious Policy of the USSR towards Evangelical Churches in the 1940 – 1960's

The article deals with the problematics of the place of a House of worship in the context of religious policy of the USSR to the Evangelical churches in the 1940s - 1960s. The possession of a House of worship was the main indispensable condition for the religious community to obtain the state registration. During a specified period we see how the authorities constantly narrowed the law and the ability of religious organizations to own, buy, build the Meeting houses of prayer and worship, and to rent premises for prayer meetings.

Keywords: houses of worship, religious community, the Council for Religious Affairs, Evangelical churches, religious policy.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2013.